

Beležke o zgodovinski literaturi*

Ivan Regent, Poglavlja iz boja za socializem, knjiga III. Cankarjeva založba, Ljubljana 1961, strani 313.

V tretji knjigi** je Ivan Regent zbral članke, razprave in govore, nastale v dobi po drugi svetovni vojni in z njo zaokrožil dobo svoje politično-publicistične dejavnosti, ki obsega nič manj kot triinpetdeset let — od 1906 do 1959; to so tri različna obdobja v razvoju delavskega gibanja: doba socialne demokracije, doba komunistične partije med obema vojnama in doba graditve socializma v novi Jugoslaviji.

Tretja knjiga, ki zajema 38 sestavkov, je prvenstveno posvečena tretjemu obdobju. Če izvzamemo poročilo »Politične, gospodarske in narodnostne razmere v Julijski krajini« (str. 31—38), ki je nastalo v letu 1920, so bili vsi ostali prispevki napisani in objavljeni v letih 1949 do 1959. Z razliko od prvih dveh knjig, kjer so članki v glavnem razporejeni kronološko po datumih nastanka, se tretja knjiga odmika od tega načela, spisi so namreč grupirani po problematiki, ki jo obravnavajo.

V prvo skupino je šteti prispevke znanstveno-memoarskega značaja, ki obravnavajo politično-organizacijski razvoj delavskega gibanja, oziroma delavskih strank v preteklosti in so pomembni za vse raziskovalce, ki proučujejo razvoj delavskega gibanja. Najobsežnejši in najpomembnejši je sestavek »Nekaj o socialističnem gibanju na Primorskem« (str. 7—30), ki zgoščeno prikazuje razvoj italijanske in jugoslovanske socialnodemokratske stranke v Trstu in boj proti nacionalističnim težnjam članstva in posameznih voditeljev. Dobo socialne demokracije dopolnjujejo še spisi: Ivan Cankar v Trstu, Ob 60. obletnici ustanovnega kongresa Jugoslovanske socialnodemokratske stranke v Avstriji in »Ljudski oder« v Trstu — prva slovenska ljudska univerza. Z memoarskim spisom »O ustanovitvi komunistične partije v Julijski krajini in Istri« (str. 39—61) se avtor dotakne naslednje dobe po prvi svetovni vojni, za katero pa je najznačilnejše zgoraj omenjeno poročilo iz 1920. leta, ki je originalen dokument tedanje dobe. S predgovorom o Antoniju Gramsciju, ki ga je objavil v prevodu knjige »Pisma iz ječe« Antonija Gramscija, dopolnjuje avtor pregled dogajanja v Julijski krajini z vidika splošnega razvoja KPI.

V naslednjo skupino moremo uvrstiti spise, ki preprosto, logično in utemeljeno obravnavajo vprašanje bodočnosti Svobodnega tržaškega ozemlja, kritizirajo stališča italijanske vlade in nacionalističnih organizacij, predvsem pa protijugoslovansko kampanjo KPI v dobi Informbiroja. Sem spadajo prispevki na straneh 110—135: Nekaj o vprašanju obrambe demokratične revolucije, Revizija mirovne pogodbe z Italijo, Na Italiji je, da pokaže dobro voljo, Gospodstvo fašistične ideo-

* V rubriki z naslovom Beležke (annotatio) nadaljujemo, priobčevati kratke označbe knjig in drugih izdaj ter navajati njihovo vsebino, naštevajoč najpoglavitejše teme, da tako olajšamo bralcu orientacijo v literaturi. Prve naše beležke glej v številki 2 za leto 1960.

** O I. in II. knjigi glej našo beležko v 2. številki »Prispevkov« za leto 1960, str. 372—375.

logije, Komisiji socialistične internacionale v premislek, Proces proti italijanskim partizanom v mestu Lucca. Narodnostno vprašanje je, v splošnem rečeno, avtorjev najljubši predmet, saj ga v taki ali drugačni obliki obravnava skoraj v vseh člankih; tu je omeniti še sestavka Predvolilni govor v Kopru in Dve pismi (str. 224 do 234). S člankom »K vprašanju revizionizma v marksizmu« avtor dokazuje neupravičenost očitkov vzhodnega socialističnega tabora do jugoslovanske politike.

V tretjo skupino spadajo razprave, ponatisnjene v drugi polovici knjige, ki obravnavajo vsestransko problematiko naše stvarnosti v dobi graditve socializma. Prevladujejo teme o prosveti, kulturi in šolstvu, ki so nastale v letih, ko je bil Ivan Regent minister za šolstvo in prosveto LRS. V člankih so razčlenjene slabosti in možnosti, statistični podatki in ocene, naloge za pospeševanje kulturno-prosvetne in izobraževalne dejavnosti delovnih ljudi. Največja skrb je posvečena vzgoji mladine in preobrazbi šolstva zaradi ustvarjanja novega sloja inteligence. Ob koncu knjige so objavljeni še članki, v katerih se avtor ukvarja z dejavnostjo delavskega prosvetnega društva »Svoboda« oziroma »Zveze svobod« (str. 283—304).

Poleg navedenih skupin vprašanj najdemo v knjigi še druge prispevke, ki se dotikajo zgodovinskih in aktualnih problemov. Posebno zvrst predstavljajo jubilejni in nagrobni govori kot Trideset let dela in boja KPJ, Govor na slavnostni prireditvi na predvečer 29. novembra 1947, Ob krsti Etbina Kristana in Govor na grobeh padlih bojevnikov 1. XI. 1953.

Druga posamezna vprašanja, ki se jih Regent odkrito loteva, so še K našemu petletnemu načrtu, Občina kot organ ljudske oblasti ali komuna; v razpravi Zaradi nekaterih že rešenih problemov govori o verskem vprašanju pri nas. Zanimiva sta tudi članka o novinarstvu in o položaju žena v naši družbi.

Tretja knjiga Ivana Regenta je ponovljen dokaz njegove vsestranske politične dejavnosti; zaradi široko zajete problematike bodo ponatisnjeni sestavki brez dvoma v veliko pomoč bodočim raziskovalcem kateregakoli izmed treh omenjenih razdbij.

Milica Kacin-Wohinz

Srečko Vilhar, Prerez zgodovine slovenskih knjižnic in knjižničarstva na Primorskem. Miša Šalamun, Slovensko primorsko časopisje. Zgodovinski pregled in bibliografski opis. Ob razstavi »Slovensko primorsko časopisje« in ob zborovanju slovenskih bibliotekarjev, Koper, oktobra 1961. Izdala Študijska knjižnica v Kopru.

Ta knjiga vsebuje, kakor vidimo, dva spisa.

Delo Srečka Vilharja nam prikaže razvoj knjižničarstva in knjižnic na Primorskem. Skopi podatki o začetkih knjižnic so omejeni na Goriško. Prvi podatki iz Trsta in s kraškega področja so iz leta 1905. Avtor se je naslonil na Gaberščkovo delo »Goriški Slovenci«. Zato je za to obdobje poudarek na Goriški, še posebej na knjižnicah slovenskega liberalnega gibanja.

Kasnejše obdobje, zlasti tržaško, je obdelano z uporabo večjega števila virov. Tu se srečamo z lepim prikazom socialističnega »Ljudskega odra«, ki postane najmočnejša slovenska knjižnica Primorske in matica 66 podeželskih knjižnic.

Izavimo za organizacijsko strukturo knjižničarstva pred prvo svetovno vojno in po njej, za veliki vzpon knjižnic (450 po številu) pred nastopom italijanskega fašizma. Le-ta je postopno likvidiral knjižnice v letih 1927 in 1928 in jih končno oblastveno prepovedal v letu 1930.

Zanimiva je ugotovitev, da se fašizem — zaradi ljudskega odpora — ni trudil, da ustanovi fašistične raznarodovalne knjižnice na slovenskem podeželju. Vse fašistične knjižnice izven Trsta in Gorice so skupaj šteje le 5000 knjig.

Študijo zaključujejo podatki o razvoju knjižnic po osvoboditvi in današnja problematika knjižničarstva na Primorskem.

Drugi opis M. Salamunove »Slovensko primorsko časopisje« je za zgodovinarja pomembno delo. Kot navaja avtorica sama, je pri tem delu sodeloval širok krog sodelavcev. S tem smo dobili res izčrpno delo. Poleg bibliografije nas avtorica seznanila tudi z nahajališči posameznih listov. Za vse, ki se ukvarjajo z zgodovino delavskega gibanja, je zlasti važno delavsko časopisje, ki je izhajalo v Trstu.

Iz seznama nahajališč vidimo, da je ohranjeno sorazmerno malo periodike. Fašizem je temeljito očistil vse, kar so hranile tržaške in goriške knjižnice. Pri pregledovanju periodike nam postane očitna bogastvo in pestrost izdaj časopisov ob prelomu stoletja. Ob italijanski zasedbi 1918 so se pogoji spremenili, saj je slovensko časopisje v Primorju navezано sedaj le nase, brez stikov s Slovenijo v Jugoslaviji.

Po letu 1928 pozna primorsko ljudstvo obdobje težke publicistične ilegale. Kljub skrajnemu pritisku ilegalna publicistika ni bila zatrta. V spisu so o tem podatki. Obsežna je bibliografija partizanske periodike.

Za obdobje 1945—1959 pogrešamo pripombe o politični usmerjenosti časopisov, ki so izhajali pod ZVU in tistih, ki izhajajo danes v Italiji.

Naj dedamo še pripombo glede napake na strani 46: kot urednik »Jednakopravnosti« iz Idrije je naveden Anton Kristin (pravilno — Kristan).* Podatke je dobila avtorica v že omenjenem delu A. Gaberščka. Vendar temu ni tako.

Anton Kristan v času 1901—1903, ko je izhajala »Jednakopravnost«, ni bil v Idriji. Tja je prišel marca 1903. O tem je Šlebinger v svoji knjigi »Slovenski časniki in časopisi« leta 1937 dal naslednje podatke: »str. 42/205. Jednakopravnost. Glasilo političnega društva Jednakopravnost v Idriji. Izhaja vsak drugi četrtek. Lapajne v Idriji. Goriška tiskarna A. Gaberšček. Let. I. 1901.« Avtorica se je zanesla Lapajne v Idriji. Goriška tiskarna A. Gaberšček. Let. 1901.« Avtorica se je zanesla na A. Gaberščka in s tem ponovila njegovo napako. O slabostih Gaberščkovega dela »Goriški Slovenci« je napisal izčrpno kritiko Avgust Pirjevec v Sodobnosti leta 1935, na strani 82. Današnja ocena bi bila verjetno še strožja.

J. B.

Dr. Sergije Dimitrijevič, Srpski socialisti i ujedinjenje Jugoslavije. »Arhivski almanah«, Beograd, broj 2-3 za 1960 godinu.

Ceprav kratek, vendar vsebinsko bogat, zasluži članek dr. Sergija Dimitrijeviča, da v skopi beležki seznanimo z njim naše bralce.

Pisec, ki so mu pri srcu široki zgodovinski problemi, najprej predoči stališče, ki so ga imeli srbski socialisti do nacionalnega vprašanja na Balkanu v začetku dvajsetega stoletja, do leta 1914. Reševali so nacionalno vprašanje »v okviru revolucije, z ustvaritvijo balkanske socialistične federacije«. Dalje se niso spuščali, zlasti niso postavili naloge o razkosanju Avstro-Ogrske, o katerem pravi pisec, da »ni dozorelo« tedaj in da bi to pomenilo podpirati zavojevalna stremjenja lastne srbske buržoazije, njeno velikosrbsko politiko in »nacionalistično-militaristično organizacijo«.

Ko preide k prvi svetovni vojni, se pisec solidarizira s stališčem. Dušana Popovića, sekretarja srbske socialnodemokratske stranke, ki je gradil partijsko

* Napaka je nastala pri prepisu iz Gaberščkovih Goriških Slovencev, ki navaja točno ime.

Kakor smo ugotovili, tudi ne drži trditev Šalamunove, da se »Jednakopravnost« ni ohranila. Kompletno izdajo »Jednakopravnosti« hrani knjižnica Narodnega muzeja v Ljubljani.

politiko na temeljnem dejstvu — na imperialističnem značaju svetovne vojne. Od tega osnovnega dejstva je izhajal Dušan Popović, ko je pisal leta 1915: »... v bistvu Srbija brani svoje življenje, svojo neodvisnost, ki jo je ogrožala Avstrija nenehno tudi pred sarajevskim atentatom. In če bi socialna demokracija kakšne dežele imela sploh pravico, da glasuje za vojno, bi predvsem to veljajo za Srbijo. Toda pri nas je odločalo dejstvo, da je vojna med Srbijo in Avstrijo le majhen delček, le uvod k evropski in svetovni vojni, ta pa po našem mnenju ni mogla imeti drugega značaja kakor izrazito oster imperialistični, kapitalistični značaj.«

In ker so se leta 1915 v mednarodni politiki pojavile že tendence za nacionalno osvoboditev južnih Slovanov, za zedinjenje Jugoslovanov, je partijsko glasilo »Radničke novine«, ustrezno omenjenemu gledišču, poudarjalo, da zahteva po zedinjenju ne sme postati »srbijanski ratni cilj«, temveč zahteva samih južnih Slovanov, ki živijo v Avstro-Ogrski.

Memorandum srbske socialnodemokratske stranke za tako imenovano stockholmsko konferenco leta 1917 razvija zgornja načela v novih pogojih ruske revolucije. Glede nacionalnega vprašanja pričakuje memorandum rešitev le od proletarske revolucije, hkrati pa vsebuje delne zahteve in sicer: zedinjenje Srbije s Črno goro, ustanovitev avtonomne Makedonije kot federalne enote. Ni pa memorandum zahteval nacionalne osvoboditve južnih Slovanov, ki jih je podjarmljala Avstro-Ogrska, kot rezultat svetovne vojne, kakor je to delala bojaželjna srbska buržoazija. Priznaval je južnim Slovanom pravico do samoodločbe in nikakor ni prejudiciral njihovega sklepa.

Sergije Dimitrijevič pravi o tem: »Leta 1917, oktobra, so bili napredni samo tisti družbeni činitelji, ki so se bojevali proti vojni, ne pa tisti, ki so se bojevali za dosego določenih ciljev na račun druge države.« Ne da bi zanikal pomen in vlogo socialističnih sil znotraj Avstro-Ogrske na nacionalno in socialno osvobodjenje južnih Slovanov v povezavi z borbo za mir, pravi pisec: »Iz tega sledi, da pridobiva boj za ustvaritev Jugoslavije revolucionarni značaj samo tedaj, kadar zajame same narode znotraj Avstro-Ogrske. Če se boj za Jugoslavijo vodi onstran fronte, če je odvisen od boja antante, dobiva povsem drugačen značaj.« Ta izvajanja Sergije Dimitrijeviča so na II. kongresu zgodovinarjev Jugoslavije vzbudila nasprotovanje zgodovinarjev starega kova.

Pisec razlaga nadalje, kako se je v srbski socialnodemokratski stranki pojavil socialpatriotizem, kako so se Dušan Popović in tovariši upirali tem tendencam in jih premagali. Dialektično razmotrivajoč dogodke, ki so se z naglico vrstili in privedli do revolucionarnih sprememb ob koncu vojne, pisec zaključuje:

»Srbska socialnodemokratska stranka je vodila dosledno marksistično politiko borbe proti vojni, v nasprotju z buržoazijo, ki je bila za vojno. Rešitev nacionalnega vprašanja je videla v boju samega naroda in ga ni pričakovala od zmage zaveznikov vojskujoče se Srbije... Da je to bila daljnovidna politika tudi v vprašanju nacionalne osvoboditve, priča dejstvo, da zmaga zaveznikov, in ustanovitev kraljevine SHS, ki je bila z njo v zvezi, nista jugoslovanskim narodom prinesli nacionalne svobode in da je nacionalno osvoboditev uresničila šele naša ljudska revolucija.«

F. K.

Istorija XX. veka. Svezak II. Beograd 1961. Strana 385. Izdanje Instituta društvenih nauka, odeljenja za istoriske nauke. Redakcioni odbor: dr. Dragoslav Jančević (odgovorni urednik), dr. Sergije Dimitrijevič, dr. Bogumil Hrabak, dr. Jovan Marjanović, dr. Tomica Nikčević i dr. Albert Vajs.

Po prvem zvezku, ki je izšel leta 1959, je oddelek za zgodovinske vede Instituta za družbene vede v Beogradu leta 1961 izdal drugi zvezek. Drugi zvezek prinaša naslednje spise:

- Živko Avramovski, Sukob interesa Velike Britanije i Nemačke na Balkanu uoči drugog svetskog rata; str. 5—161;
- Branko Petranović, Pomoć UNRE Jugoslaviji; str. 163—224;
- Ljubo Boban, O političkim previranjima na selu u Banovini Hrvatskoj; str. 225—266;
- Slavoljub Cvetković, Bilečki koncentracioni logor; str. 267—309;
- Todor Stojkov, Radnički pokret u Kruševcu 1903—1914; str. 311—351;
- Dimitrije Djordjević, Pokušaji srpsko-ugarske saradnje i zajedničke akcije 1906 godine; str. 353—384.

Kakor vidimo iz naštetih naslovov, zajemajo članki pestro tematiko našega stoletja. Žal med njimi ni spisa, ki bi obravnaval vprašanja iz zgodovine Komunistične partije Jugoslavije, kakršnega je priobčil prvi zvezek.

Članek Živka Avramovskega o spopadu interesov Velike Britanije in Nemčije na Balkanu pred drugo svetovno vojno bo brez dvoma zanimal vse zgodovinarje osvobodilne vojne in ljudske revolucije. V njem so bogati in raznovrstni podatki o mednarodnem položaju stare monarhistične Jugoslavije, o njenem mestu v hudem spopadu dveh zahodnih imperializmov za prevlado na Balkanu, kar je vplivalo na poznejše vojne dogodke in hkrati na notranjepolitični položaj Jugoslavije.

V prvem poglavju daje avtor ekonomsko osnovo za politična dogajanja. Z obilico statističnih podatkov dokaže, kako je nemški imperializem gospodarsko prodiral na Balkan in dosegel velike uspehe. Prav tako podrobno opisuje povečanje angleških interesov za gospodarske in politične razmere na Balkanu. Drugo poglavje razkriva akcije Velike Britanije, da ustvari protinemški blok na evropskem vzhodu: V ta namen vodi pogajanja za vojaškopolitične zveze, daje garancije Grčiji, posreči se ji Turčijo pritegniti k angleški »fronti miru« in poskuša Bolgarijo pridružiti k balkanskemu sporazumu. Tretje poglavje razlaga poteze nasprotne strani, to je Nemčije, da onemogoči ustanovitev Angliji naklonjenega bloka na Balkanu. Med poskusi, kako Jugoslavijo odtrgati od balkanskega sproazuma in jo pridružiti osiščnim državam, beremo o zblíževanju Jugoslavije in Madžarske, o pritisku na Jugoslavijo s pomočjo separatističnih gibanj, ki jih podpirata Nemčija in Italija, o zahtevi Ribbentropa in Hitlerja aprila 1939, da se Jugoslavija pridruži antikominternovskemu paktu, o obisku kneza Pavla Londonu in spremembi stališča osnih držav do Jugoslavije in drugo.

Članek Ljube Bobana vsebuje obsežne podatke o političnem vrenju med kmeti v banovini Hrvatski, to je v letih 1939, 1940 in prvih mesecih leta 1941. Po sporazumu Cvetković-Maček 26. avgusta 1939, ki je dal Hrvatski določeno avtonomijo, so kmečke množice prišle na dan z gospodarskimi in socialnimi zahtevami. Vodstvo Hrvatske seljačke stranke (HSS) je moralo na praksi pokazati, kako in koliko sprejema te zahteve, saj se je znašlo v vladi in je torej bilo v stanju, da uresničuje svoje koncepcije. Ta praksa je bila za kmete veliko razočaranje. Nova banovina je povečala davke, čeprav so se kmetje upirali plačevati prejšnje, manjše davke. Med članstvom HSS je vzniklo nezadovoljstvo in vrenje. Gospodarski položaj, težak za ljudstvo, se je zaradi izbruha vojne v Evropi še poslabšal in kmetje na Hrvatskem so posegli po revolucionarnih sredstvih: začeli so deliti gozdove in sekati les, zasegali so obdelovalno zemljo, spopadali se z oblastvenimi organi. Pisec prinaša tabele o gospodarskem stanju, podatke o agrarnih »prekrških«, obilico pričevanj o naraščanju levičarskih struj na vasi. Pisec pojasnjuje, kako so razočaranje ljudstva izkoriščali reakcionarji frankovci, ki so širili separatistične tendence in se polaščali posameznih postojank tako v družbenih organizacijah kakor tudi v držav-

nem aparatu. Hkrati najdemo v članku podatke, kako se je utrdila samostojna politična vloga komunistične stranke med kmeti in njena organizacija.

V članku o koncentracijskem taborišču v Bileći je Slavoljub Cvetković združil številne podatke iz najrazličnejših virov. To je predvsem arhivsko gradivo dr. Ivana Ribarja, ki je bil pravni zastopnik internirancev. Nadalje je izkoristil arhiv Vencija Perka, arhiv Vojnoistorijskega instituta, Državni arhiv FNRJ, dokumente iz arhiva CK ZKJ in druge. Upošteval je dnevni tisk iz predvojne dobe in članke, ki so izšli po osvoboditvi in opisovali taborišče v Bileći, med njimi dnevnik A. Kardoša, rokopis Ivana Krefta in drugih. Članek prinaša uredbo iz decembra 1939 o ustanavljanju taborišč, navaja število internirancev, njihovo poreklo, njihova imena, datume aretacij, tiralice za osebami, ki so se izognile aretacijam. Nadalje opisuje notranji red v taborišču, organizacijo internirancev, njihove komiteje, med člani katerih beremo imena Moše Pijade, Ivana Milutinovića, Ivana-Lole Ribara, dr. Dušana Nedeljkovića, Milana Apiha in druge. Obsežno je pokazana akcija v vsej državi, da se likvidirajo koncentracijska taborišča in izpustijo interniranci. Na čelu te borbe je bila KPJ. Konec marca 1940 so bile oblasti prisiljene, da prično odpuščati internirance, vendar so zadržali taboriščniki zapustili Bilečo šele 25. novembra 1940. Članku je priložen hišni red za internirance v Bileći.

Todor Stojkov je na 40 straneh opisal delavsko gibanje v Kruševcu v Srbiji v letih 1903—1914. Najprej podaja gospodarski položaj delavstva, nato opisuje kruševačko radniško društvo, ki je nastalo 1903 pod vodstvom socialistov, sindikalne organizacije, prvi štrajk leta 1904, stavko lesnih delavcev leta 1907, vrhunec gibanja leta 1910. Posebno poglavje obravnava razvoj delavskega gibanja v Kruševcu po balkanskih vojnah. Zadnje poglavje vsebuje podatke o udeležbi kruševačkih socialnih demokratov volitev v občinski odbor in skupščino.

Pripomniti je treba, da ta članek dopolnjuje serijo podobnih razprav o delavskem gibanju v posameznih obrtniških in industrijskih središčih Srbije pred prvo svetovno vojno. Doslej so na to temo v raznih založbah izšla dela dr. Sergije Dimitrijevića o Leskovcu in okolici, Triše Kaclerovića o Požarevcu in njegovem okraju, P. Kozića o Pirotu in S. Bosiljčića o Boru in okolici. Takšne monografije so pomemben prispevek k širši in celotni zgodovini srbskega delavskega gibanja.

Ostala dva članka obravnavata probleme splošne zgodovine.

F. K.

Živomir Stanković: Borbena pot SKOJ. Ljubljana, (Centralni komite LMS) 1961. 304 + (IV) str. 8°.

Centralni komite LMS je v počastitev dvajsetletnice vstaje jugoslovanskih narodov izdal prevod srbohrvaške knjige Živomira Stankovića »Borbena pot SKOJ« s podnaslovom »Beleške o istorijatu«, ki jo je izdalo beograjsko »Mlado pokolenje« 1961. leta. Prevod se razlikuje od originala le po velikem bogastvu slik, ki prikazujejo važnejše osebnosti iz zgodovine Zveze komunistične mladine Jugoslavije ali SKOJ, kraje in stavbe, v katerih so se odvijali dogodki, opisani v knjigi, ter revolucionarni tisk, ki ga avtor citira. Vseh slik je 87.

Knjiga prikazuje življenje in delo SKOJ od prvih priprav za ustanovitev te organizacije mladih jugoslovanskih komunistov leta 1919 do njenega konca, ko se je 1948. leta spojila z Ljudsko mladino Jugoslavije. V kronološkem zaporedju opisuje vse važnejše dogodke v tem obdobju. Na mnogih mestih avtor ilustrira svoje ugotovitve s citati, ki še bolj živo in neposredno slikajo posamezne trenutke iz zgodovine SKOJ.

Avtor je svoje delo razdelil v 15 poglavij, ki opisujejo posamezna obdobja, kakor so si v resnici sledila. V teh poglavjih je s posameznimi naslovi snov še bolj

razdelil na opise dogodkov, splošnih družbenih razmer ali na prikaze posameznih osebnosti.

V prvem poglavju z naslovom »Kako je nastal SKOJ« avtor izjemoma odstopa od strogega časovnega zaporedja. Najprej v celoti citira razglas »Proletarski mladini Jugoslavije«, ki ga je objavilo glasilo »Crvena zastava« 1. decembra 1919 in ga je že podpisal Centralni odbor SKOJ. Šele nato opiše nastanek Zveze komunistične mladine Jugoslavije. Beograjski študentje ustanove sredi 1. 1919 Klub študentov komunistov, ki si postavi v program dela povezavo z delavsko in šolsko mladino in je prva komunistična mladinska organizacija. Tudi zagrebški študentje so imeli svoje Socialistično združenje študentov. Vodje teh študentskih organizacij so predhodniki SKOJ. Vedno bolj narašča število lokalnih komunističnih mladinskih organizacij, študentje dožive prvi spopad s policijo, v Zagrebu izdajo »Almanah socijalističke omladine 1919«. Na koncu tega poglavja je opisan ponesrečen Prvi splošnojugoslovanski mladinski kongres, ki ga je organizirala režimska mladinska organizacija, ki pa se je spremenil v ustanovno konferenco SKOJ, kjer so izoblikovali to organizacijo s konstitutivno deklaracijo, ki jo je objavila »Nova istina« in jo avtor citira. To je bilo sredi oktobra 1919.

V drugem poglavju z naslovom »Pod zastavo Komunistične partije« je prikazano obdobje, v katerem sta imela SKOJ in KPJ veliko lepih uspehov. Skupaj sta nastopala v boju za delavske pravice v štrajkih in doživljala krvave spopade s policijo. Obe organizaciji sta imeli v letu 1920 svoj kongres. SKOJ si je s programom in statutom začrtal svojo revolucionarno pot, pristopil h Komunistični mladinski internacionali, rasel in skrbel predvsem za vzgojo mladine.

Konec tega velikega razmaha obeh organizacij pomeni zloglasna Obznana v decembru 1920, ki jo avtor citira. SKOJ in KP morata v ilegalo. Poglavje »V hudih časih kraljevine« opisuje, kako je vladni režim preganjal pripadnike SKOJ in KP, ki se niso pokorili Obznani. Tako je bil skojevec Alija Alijagić, član skupine atentatorjev »Crvena pravda«, obsojen na smrt zaradi atentata na notranjega ministra Milorada Draškovića. Ostali njegovi tovariši so morali za dolga leta v zapore. To je čas »vidovdanske« ustave in zakona o zaščiti države, ki je uzakonil preganjanje vseh revolucionarjev.

Poglavje »Vendar se giblje!« prikazuje prvo krizo SKOJ po Obznani, njegovo življenje, vključevanje v legalne mladinske organizacije, tajne konference in ustanovitve sistema celic. Skojevci vodijo legalno skupno mladinsko organizacijo Zvezo delavske mladine Jugoslavije. Tedaj povečajo boj za boljše življenjske pogoje delavske mladine. Uspešno kljubujejo fašističnim buržoaznim nacionalističnim skupinam, ki jih podpira vlada. Posebno je znan spopad z Orjuno v Trbovljah 1. junija 1924. Skojevci se povežejo tudi z vaško mladino.

Novo obdobje za revolucionarno gibanje se začne z režimom Pašić-Pribičević, ki prepove neodvisno delavsko stranko Jugoslavije, neodvisne sindikate in Zvezo delavske mladine Jugoslavije. To dobo opisuje poglavje »Trde šole«. Tedaj sta se zvrstila II. in III. kongres SKOJ v globoki ilegalnosti. Odslej nudi skojevski organizaciji večjo pomoč KP, vodstvo pa prevzame Zlatko Šnajder. SKOJ postane enoten in močan kljub neštetim zaporom, ki so jih polnili komunisti in skojevci.

Poglavje »Junaki in žrtve« kaže razmere v dobi največjega zatiranja revolucionarnega gibanja, v dobi šestojanuarske diktature, ki je dala policiji proste roke celo v ubijanju komunistov. Avtor opisuje življenje in delo skojevskih sekretarjev, ki so v skrajno težkih pogojih vodili SKOJ in postali žrtve terorističnega režima. To so bili Paja Marganović, Janko Mišić, Mijo Oreški, Pero Popović-Aga, Josip Kolumbo in Josip Debeljak. Knjiga vsebuje tudi portrete teh junakov.

Da žrtve niso bile zaman, priča naraščanje članstva v SKOJ, in vedno večji vpliv skojevcev v legalnih organizacijah. Študentje z demonstracijami in štrajki kljubujejo režimu, ki jim krati avtonomnost univerz.

V poglavju »Na predvečer druge svetovne vojne« avtor poudarja veliki ugled in vpliv, ki si ga je pridobil SKOJ. Šesti kongres Komunistične mladinske internacionale v Moskvi septembra 1935 je postavil za prvo nalogo boj proti fašizmu, za obrambo miru. Skojevci se udeležujejo mednarodnih konferenc in gredo na fronto v Španijo.

Deseto poglavje prikazuje prerojenje, ki ga doživi SKOJ, ko prevzame vodstvo KP Josip Broz-Tito. Pri CK KPJ je vzpostavljena Centralna mladinska izvršna komisija, ki jo vodi Ivo-Lola Ribar. SKOJ združuje mladino, doživlja velike uspehe v boju za pravice študentske in delavske mladine, vodi dijake in vpliva na vaško mladino.

Peta državna konferenca KPJ v zagrebški Dubravi leta 1940 je še bolj poudarila delo z mladino in SKOJ je postal še množičnejši.

Naslednja poglavja govore o delu SKOJ v prvem vojnem letu, ko je mladina zbirala pomoč za KP in osvobodilno vojsko ter se učila sanitete in rokovanja z orožjem; o skojevcih-diverzantih v različnih mestih Jugoslavije, o skojevcih-borcih v NOB ter o skojevcih-žrtvah krvavih okupatorjevih represalij; o veliki vlogi SKOJ v NOB. Našteva tudi posamezne mladince in mladinke — heroje.

Nato je prikazan razvoj same organizacije jugoslovanske mladine v času NOB, nastanek pionirske organizacije ter najmnožičnejše enotne splošnojugoslovanske mladinske organizacije USAOJ, ki je bila davni cilj skojevcev. Ta je pomagala pri graditvi nove ljudske oblasti.

Zadnje poglavje kaže jugoslovansko mladino v obnovi svoje domovine, v boju s povojnimi težavami in za izboljšanje življenjskih pogojev, v graditeljskem poletu ter končno v združitvi SKOJ z Ljudsko mladino Jugoslavije 1948. leta.

M. K.

Četrdeset godina. Zbornik sećanja aktivista jugoslovenskog revolucionarnog radničkog pokreta. Knjiga druga (1929—1935), str. 419, Beograd 1960; knjiga tretja (1935—1941, I. del), str. 506, Beograd 1960; knjiga četrta (1935—1941, II. del), str. 457, Beograd 1960. Založba Kultura. Uredništvo vseh treh knjig je isto kot za prvo knjigo: Danilo Knežević, Bogdan Pešić, Sredoje Urošević, Ljubomir Gršić, Ivan Ceranić, Mile Smolinsky, Jovanka Kecman, Pero Korobar, Vlado Djurković, Pero Moraća (odgovorni urednik), Milinko Djurković in Dragan Marković.

Z izidom druge, tretje in četrte knjige Zbornika sećanja je v tej obsežni publikaciji zaključeno razdobje delavskega gibanja in delovanja KPJ med obema vojnama. Sledijo še tri knjige spominov iz narodnoosvobodilne vojne. Te tri knjige bodo izšle tudi v posebni publikaciji pod naslovom »Vojni spomini«.

Druga knjiga, ki zajema razdobje od 1929 do 1935, je razdeljena na sedem poglavij: Komunistična partija Jugoslavije v pogojih šestojanuarske diktature, Stavke in druge revolucionarne akcije, Mladinsko gibanje, Partijski tisk in tehnika, Prganjanja, zapori in robija, Jugoslovanski komunisti v emigraciji ter Srećanja in osebnosti. V 158 sestavkih osvetljujejo pisci spominov eno izmed najtežjih razdobj delavskega gibanja, ko je bila KPJ pod udarci diktature za nekaj časa docela ohromljena, vendar je v pogojih največjega terorja začela obnavljati svojo dejavnost.

44 sestavkov — ali 28 odstotkov — se nanaša na delo KPJ na Slovenskem. Napisalo jih je 31 avtorjev: Edvard Kardelj, Zdenka Kidrič, Andrej Kumar, Anton Ukmar, Niko Jakofčič, Tomo Brejc, Ferdo Delak, Stane Mrhar, Albin Marvin, Lidija Šentjarc, Rudi Čačinovič, Ivan Kreft, Lojze Kump, Alojz Velečič, Milan Apih, Vlado Krivic, Franjo Fijavž, Sergej Kraigher, Rudi Jančar, Pepca Kardelj, Lojze Ocepek, Rudi Ilec, Damas Sedmak, Franjo Kosec, Pavle Zibelnik, Rudolf Slivnik, Gregor Bajt, Marjana Draksler, Andrej Stegnar, Danilo Jejčič, Jože Može.

Sestavki so tembolj dragoceni, ker osvetljujejo razdobje, ki še ni dovolj raziskano, pa tudi ohranjena dokumentacija je skromna. Sestavki govorijo o obnavljanju KP v Sloveniji po šestojanuarski diktaturi, o ilegalni tiskarni na Ježici v tem času, o delu KP v »Društvu kmečkih fantov in deklet«, o »Zvezi delavskih žena in deklet«, o štrajku na regulaciji Ljubljance leta 1932, o krvoprelitju v Ljutomeru in v Dragatušu leta 1935, o tiskanju Ljudske pravice, ilegalnih tiskarnah, o tehničnih pripravah na IV. pokrajinsko konferenco KPJ za Slovenijo itd. Anton Ukmar piše o IV. kongresu KP Italije in vprašanju Julijske krajine, Jože Može pa o delu Slovencev v naprednem gibanju Argentine.

Razdobju 1935—1941 sta zaradi njegove pomembnosti, pa tudi zaradi obsežnosti sestavkov, posvečeni dve knjigi: tretja z oznako I. del in četrta z oznako II. del. Razdeljeni sta na devet poglavij: Konsolidacija KPJ in porast njene politične aktivnosti, Tarifno in stavkovno gibanje delavskega razreda, Partija je razbila obroč ilegalnosti, Mladinsko gibanje, Jugoslovanski komunisti in državljanska vojna v Španiji, Partijska tehnika in tisk, Sole in kurzi, Preganjanje komunistov — zapori, kaznilnice in koncentracijska taborišča, Srečanja in osebnosti.

Od 307 sestavkov jih 28 — samo 9 odstotkov! — odpade na Slovenijo in sicer na 19 avtorjev: Edvard Kardelj, Branko Babič, Olga Vrabič, Mile Smolinsky, Vida Tomšič, Ivan Novak, Leopold Maček, Viktor Stopar, Tomo Brejce, Vencelj Perko, Ivan Kreft, Dušan Bravničar, Franc Sterle, Andriana Žavcar, Olga Kraigher, Martin Greif, Aleš Bebler, Lojze Očepek, Pepca Kardelj. V njih se bralec seznanja z delovanjem KP v Mariboru, Šaleški dolini, v Zalogu, z bojem žensk za svoje pravice, s štrajkom jeseniških kovinarjev, ljubljanskih gradbenih in tekstilnih delavcev, z nastankom manifesta ZDL »Kaj hočemo«, s protidraginjanskimi akcijami, z delovanjem delavskih društev »Vzajemnost«, z zmago KP na občinskih volitvah v Loški dolini leta 1936, z Bilečo itd.

Edicija Zbornik sečanja je s svojim bogatim spominskim gradivom pomembno povečala obseg literature, iz katere lahko črpamo podatke za zgodovino delavskega gibanja in KPJ v predvojni Jugoslaviji.

A. N.

Četrdeset godina. Zbornik sečanja aktivista jugoslovenskog revolucionarnog radničkog pokreta. Knjiga peta (1941—1945), 602 strani, Beograd 1961; knjiga šesta (1941—1945), 513 strani, Beograd 1961; knjiga sedma (1941—1945), 720 strani, Beograd 1961. Založba »Kultura«. Uredništvo vseh treh knjig je isto kot za prve štiri knjige: Danilo Knežević, Bogdan Pešić, Sredoje Urošević, Ljubomir Gršić, Ivan Ceranić, Mile Smolinsky, Jovanka Kecman, Pero Korobar, Vlado Djurković, Pero Morača (odgovorni urednik), Milinko Djurović in Dragan Marković.

Peta, šesta in sedma knjiga Zbornika sečanja (polni njegov naslov v slovenskem jeziku: »Zbornik spominov aktivistov jugoslovenskega revolucionarnega delavskega gibanja«) zajemajo obdobje narodnoosvobodilne vojne. Preostane le še obdobje povojne obnove in socialistične graditve v letih 1945—1959, nakar bo ta obsežna publikacija, izdana v počastitev 40-letnice ustanovitve Komunistične partije Jugoslavije, zaključena.

Peta in šesta knjiga vsebujeta eno samo poglavje: KPJ, organizator in voditelj vstaje narodov Jugoslavije. V 70 sestavkih v peti in 92 sestavkih v šesti knjigi osvetljujejo pisci spominov najprej dogodke ob sramotni kapitulaciji stare, monarhistične Jugoslavije v aprilski vojni leta 1941, nato pa najtežje in obenem najveličastnejše obdobje naše zgodovine: vstajo naših narodov in razvoj narodnoosvobodilne vojne in revolucije od prvih njenih začetkov v letu 1941 do njenega zmagovitega zaključka v letu 1945, zlasti pa vlogo KPJ, ki je bila od vseh tedanjih

jugoslovanskih strank, čeprav desetletja kruto preganjana, ob teh, za sam obstoj naših narodov odločilnih dogodkih, edina pripravljena in sposobna povesti naše narode v boj in ga tudi pripeljati do zmagovitega zaključka.

Pet sestavkov od skupnih 70 v peti knjigi (nekaj nad 7%) se nanaša na dogodke leta 1941 v Sloveniji, deloma pa tudi v drugih krajih države, pri katerih so sodelovali Slovenci. Napisalo jih je 5 avtorjev: Mirko Pleiweiss, Ivan Kreft, dr. Aleš Bebler, Jaka Avšič in Stane Semič-Daki.

Sestavki govorijo o junaški akciji odreda mornarjev v Crikvenici in Selcah proti ustašem v aprilski vojni leta 1941 pod vodstvom slovenskega oficirja, pri kateri je bil ubit ustaški general Kvaternik in potopljenih večje število plovnih objektov jugoslovanske mornarice, da niso prišli sovražniku v roke, o doživljajih komunista-prostovoljca v marcu, aprilu in maju 1941 in o delu ter smrti slovenske komunistike Silvire Tomasini, o delu CK KPS v aprilskih dneh 1941 in prvih mesecih okupacije ter o prvih partizanskih akcijah v Sloveniji, o delu organizacije bivših jugoslovanskih oficirjev v Ljubljani leta 1941 in o razmerah v štabu četniškega vodje Draže Mihailovića na Ravni gori, o prvih partizanih na Krimu in Mokreu, napadu na Lož in o smrti narodnega heroja Ljube Šercerja decembra 1941 ter formiranju bataljona »Ljubo Šercer« spomladi leta 1942.

Šesta knjiga ima od skupnih 92 sestavkov samo 4 sestavke (4,35%), ki se nanašajo na boj v Sloveniji. Pisci teh sestavkov so: Cveto Novak, Lidija Šentjurec, Mara Gadolj in Boško Šiljegović. Sestavki opisujejo nastanek in delovanje Rašiške čete, ilegalno dejavnost v Slovenskem Primorju in Trstu, nastanek in delovanje slovenske partizanske čete v Makedoniji, osvoboditev Trsta in Istre ter zajetje vlade NDH v Celovcu.

Peta in šesta knjiga imata žal mnogo manj sestavkov iz Slovenije, kakor prejšnje knjige zbornika. Pri tem so nekateri sestavki ponatisnjeni iz druge knjige »Ljubljana v ilegalik«. To velja tudi za sedmo knjigo zbornika.

Sedma knjiga je razdeljena na 5 poglavij: KPJ v borbi za ljudsko revolucionarno oblast in bratstvo med narodi Jugoslavije, Borba v okupiranih mestih in aktivnost na okupiranem področju, Taborišča, zapori, izgnanstva, Liki in srečanja, Spomini na kurirje. V 175 sestavkih opisujejo pisci spominov junaški boj proti okupatorju v okupiranih mestih, trpljenje in neenak boj v taboriščih, dejavnost SKOJ in AFŽ, nastanek in delo prvih organov ljudske oblasti ter like posameznih borcev.

16 sestavkov, ali 9% se nanaša na boj z okupatorjem v Sloveniji, oziroma v enem primeru na revolucionarno dejavnost slovenskih vojnih ujetnikov v Nemčiji. Napisali so jih: dr. Marjan Breclj, Jože Borštnar, Stane Kavčič, Branka Jurca, Jože Šiška-Luka, Milan Škerlavaj-Petrač, France Kimovec-Žiga, Dušan Bravničar-Veljko, Roman Klešnik, Ančka Vouk-Stritar, Vida Lasič-Jelka, dr. Mirko Derganc, Vlado Stopar, Pavle Zibelnik-Pajo, Vilko Čizmek in Rade Pehaček. Sestavki osvetljujejo ustanovitev in delo Osvobodilne fronte, ustanavljanje prvih odborov OF na Dolenjskem in v Beli krajini, delo v SKOJ, demonstracije proti izseljevanju Slovencev, številne akcije ljubljanskega podzemlja, med njimi akcijo VOS v zgradbi finančne kontrole na Bregu v Ljubljani, ljubljanske ilegalne tiskarne, »tovarne« eksploziva, oddaje radia »Osvobodilna fronta«, zdravljenje prvih partizanskih ranjencev v sanatoriju sredi okupirane Ljubljane, nadalje prenos literature in prehod ilegalcev čez italijansko-nemško mejo, proces pred vojaškim sodiščem v Berlinu proti dvema slovenskima vojuima ujetnikoma in junaško smrt hrabrega partizanskega kurirčka Vinka.

Peta, šesta in sedma knjiga Zbornika sečanja vsebujeta spomine udeležencev narodnoosvobodilne borbe iz vseh krajev Jugoslavije in z vseh področij borbe proti okupatorju in so zato lep doprinos k osvetlitvi najtežje in najveličastnejše epohe v zgodovini naših narodov.

M. S.

Ferdo Čulinović, Jugoslavija izmedju dva rata, I. knjiga, 550 strani in II. knjiga, 340 strani, Izdavački zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb 1961.

Razen krajših publicističnih pregledov, nekaj razprav in zbornika predavanj »Iz istorije Jugoslavije« (Beograd 1958) je napisal doslej še najobširnejši pregled notranje in zunanje politike stare Jugoslavije nemški zgodovinar Golbert In der Mauer v trilogiji »Die Jugoslawen einst und jetzt«. Prvi obširnejši poskus domačega avtorja je šele to Čulinovićevo delo. Prva njegova knjiga zajema čas od 1918 do 1929, druga pa od 1929 do 1941.

Iz nerazumljivih razlogov se je Čulinović izognil pravilu, da mora imeti vsako obsežnejše znanstveno delo na začetku v predgovoru ali uvodu kritično poročilo o obravnavanih problemih, v katerem avtor precizira obseg obravnavanih vprašanj in pojasni svoj namen, da bravec lahko že iz tega vidi, kaj more pričakovati v delu. Prekršil je tudi drugo pravilo, ker ni niti v uvodu niti na koncu svojega dela dal pregleda s kritično oceno virov in literature.

Namesto tega je avtor v obširnem uvodu po dokaj bogati literaturi in objavljenih virih prikazal nastanek stare Jugoslavije. V petih poglavjih je opisal razdvojenost jugoslovanskih dežel v Avstro-Ogrski pred prvo svetovno vojno in njene posledice, nastajanje Države SHS, delovanje Narodnega veća v Zagrebu in njegov sklep o zedinjenju s Srbijo, kot tudi pridružitve Vojvodine Srbiji in odnos Črne gore do zedinjenja.

V prvem delu avtor opisuje obdobje Kraljevine SHS od 1. decembra 1918 do 5. januarja 1929, ki ga označuje kot prvo etapo političnega razvoja stare Jugoslavije.

Svoj prikaz aktivnosti meščanskih politikov okrog 1. decembra 1918 in v začasnem narodnem predstavništvu Čulinović prepleta s krajšim pregledom revolucionarnega vrenja v množicah in ustanovitve KPJ. Zatem daje oris gospodarstva in kratek pregled političnih strank v stari Jugoslaviji, s čimer seže tudi v leta 1929—1941. Zato o teh vprašanjih ne piše v drugi knjigi.

Sledi opis razvoja meščanske politike okrog ustavodajne skupščine in Vidovdanske ustave, Obznane in Zakona o zaščiti države. Pisec na kratko navaja tudi stališča komunistov do teh vprašanj. Prikazuje posamezne državnozborske in druge volitve, formiranje številnih vlad, taktiziranje, razne dogovore in bloke opozicijskih meščanskih strank. Nadalje govori o drugih značilnostih takratnih režimov kot o kraljevi civilni listi, korupciji, preganjanjih, zaporih in sploh o režimu Glavnjače. Delovanju KPJ daje premalo prostora, več piše le o procesu proti Titu leta 1928. Tudi zunanjepolitičnih vprašanj se na kratko dotakne le na nekaterih mestih in ne da potrebne zaokrožene celote.

Prva kot tudi druga knjiga nimata na koncu nujnega osebnega registra, predmetnega pa nekoliko nadomešča obsežno in podrobno kazalo.

Druga knjiga ali drugi del Čulinovićeve publikacije obravnava politični razvoj v razdobju od 6. januarja 1929 do aprila 1941, ki ga po njegovi oceni sestavljata dve etapi: prva do oktroirane ustave 1931. leta, druga pa zadnje desetletje stare Jugoslavije.

V drugi knjigi avtor opisuje uvedbo šestojanuarske diktature, za katero sprejema oceno, da je bila monarhofašistična. Ne omenja odpora KPJ diktaturi, temveč se dotakne le preganjanja in ubijanja komunistov. Obširno govori o oktroirani ustavi septembra 1931, posameznih državnozborskih volitvah in vladah, manj pa piše o delovanju meščanske opozicije, razen o aktivnosti voditelja HSS dr. Mačka. Nezadovoljivo navaja dejavnost KPJ, ker omenja le njeno četrto državno konferenco decembra 1934, poskuse KPJ za ustanovitev ljudske fronte, stališče do pristopa k fašističnemu trojnemu paktu in do Simovićeve vlade.

V drugo knjigo je avtor vključil tudi aprilsko vojno, kapitulacijo kraljeve jugoslovanske vojske, razkosanje države in teror okupatorjev. V zaključni besedi opozarja, da je stara Jugoslavija doživela konec šele na drugem zasedanju AVNOJ, ko je proces graditve nove revolucionarne oblasti v Jugoslaviji dobil svoje prve temeljne državnopravne akte in svoje prve vrhovne organe državne oblasti.

Drugemu delu je avtor dodal oris položaja neosvobojenih jugoslovanskih pokrajin med obema vojnama in pregled vlad v stari Jugoslaviji. Na koncu pa ima delo rezime v angleščini.

Čulinovićevo delo ni poskus sinteze, niti še ni zaokrožen pregled razvoja Jugoslavije med obema vojnama, temveč bolj nesorazmeren izbor osnovne dokumentacije, ki jo avtor navaja v celoti ali daljših odlomkih in povezuje s svojimi krajšimi ali daljšimi teksti, ne da bi jo — razen redkih izjem — kritično pretresal in iz nje tako luščil zgodovinsko resnico. Tudi citiranje dokumentov ni ravno zanesljivo, na nekaterih mestih, kot na primer Aleksandrov manifest 6. januarja 1929, je že kar samovoljno in površno. Zato bo to delo služilo le kot informativen priročnik za proučevanje nekaterih vprašanj iz zgodovine Jugoslavije med obema vojnama.

F. S.

Franjo Tudjman: Rojstvo socialistične Jugoslavije. Ljubljana, Zavod »Borec« 1961, 266 + (VI) str. 89.

Zavod »Borec« je v počastitev dvajsetletnice začetka vstaje narodov Jugoslavije izdal v prevodu Jožeta Zupančiča knjigo Franja Tudjmana »Rojstvo socialistične Jugoslavije«.*

Avtor je svojo knjigo razdelil v tri dele: v prvem delu (str. 11—37) v petih poglavjih obravnava zlom monarhistične Jugoslavije in družbeno-politične vire socialistične Jugoslavije.

V prvem poglavju opisuje najprej prostovoljno združitev jugoslovanskih narodov po prvi svetovni vojni, ki so bili zaradi raznih zakulisnih iger imperialističnih držav ogoljufani za znatne dele svojega etničnega ozemlja, zaradi notranjih nadvladovalnih tendenc velesrbskih buržoaznih krogov pa oropani pravic svobodnih in enakopravnih jugoslovanskih narodov.

V nadaljnjem oriše politične krize stare Jugoslavije, ki jih je povzročal absolutistični centralizem in tuje vmešavanje v, notranje politično življenje ter zaostrovanje odnosov med delovnim ljudstvom oziroma njegovim gibanjem ter vladajočim razredom, kar je nujno privedlo zaradi protiljudske politike vladajočih krogov do fašizacije države. Nato pokaže na odločen odpor jugoslovanskega ljudstva pod vodstvom KPJ proti podpisu in pristopu k trojnemu paktu in na reagiranje fašističnih sil na ta odpor z napadom na nepripravljeno Jugoslavijo. Ko ob koncu analizira še objektivne in subjektivne pogoje, ki so vplivali na razvoj socialistične revolucije v Jugoslaviji, zaključi prvi del knjige.

V drugem, najboljšežnejšem delu knjige (str. 43—140) obravnava v sedmih poglavjih razvoj osvobodilne in revolucionarne vojne narodov Jugoslavije.

V prvem poglavju govori o pripravah, ki jih je izvedla KPJ za splošno oboroženo vstajo, v naslednjem pa, kako se je ta vstaja izvedla in kako se je nato razvijala osvobodilna borba v letu 1941 v posameznih jugoslovanskih pokrajinah.

* Knjiga, ki nosi v izvirniku naslov »Stvaranje socialističke Jugoslavije«, ima še podnaslov: Historijska studija i pregled razvoja socialističke revolucije i oslobođilačkog rata jugoslovenskih naroda. Izdala založba »Naprijed« v Zagrebu 1960.

Obsežno kritiko in oceno o izvirniku te knjige je napisal Fabijan Trgo v Vojnoistorijskem glasniku. God. XII, broj 1-2 (april 1961), str. 127—165.

Nato podaja sklepe in direktive z vojaškega posvetovanja v Stolicah, kjer je tedanje vojaško in politično vodstvo analiziralo dotedanji razvoj ter uspehe oziroma neuspehe boja v vseh jugoslovanskih pokrajinah. Potem oriše prvo sovražnikovo ofenzivo ter razvoj partizanske vojske vse do ustanovitve Prve proletarske brigade.

V tretjem poglavju govori o razplamtevanju osvobodilne vojne v letu 1942 ter o drugi in tretji sovražnikovi ofenzivi, o porastu in formiranju višjih vojaških enot ter o ustanovitvi narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije.

V četrtem poglavju popisuje odločilne bitke in zmage od jeseni 1942, to je od prvega zasedanja AVNOJ v Bihaću, najtežje obdobje v četrti in peti sovražnikovi ofenzivi ter ofenzivno dejavnost naših enot ter uspehe NOVJ ob kapitulaciji Italije, osvobajanje Dalmacije, Hrvaškega in Slovenskega Primorja ter Istre ter ostala vojaška dogajanja v Jugoslaviji do drugega zasedanja AVNOJ v Jajcu leta 1945.

Peto poglavje zajema operacije NOV in POJ od jeseni 1943, šesto sovražnikovo ofenzivo, ofenzivne operacije naših enot pozimi 1943/44 ter spomladi 1944 in sedmo sovražnikovo ofenzivo z desantom na Drvar. Poglavje zaključuje avtor z operacijami za osvoboditev Srbije in Beograda ter ostalih južnih pokrajin, to je Makedonije, Črne gore, Hercegovine in Dalmacije.

V šestem poglavju, kjer opisuje ofenzivo NOVJ oziroma Jugoslovanske armade za končno osvoboditev države, poda najprej položaj na jugoslovanskih bojiščih ob koncu leta 1944 in v začetku 1945, ter oriše nato zaključne operacije Jugoslovanske armade za končno osvoboditev vseh jugoslovanskih pokrajin s Trstom in Gorico vred ter zadnje boje druge svetovne vojne, ki so jih bojevale naša IV. armada in partizanske enote IV. operativne cone s silami nemške armadne grupe E ter ustaško-četniškimi silami v severnih predelih Slovenije in na Koroškem.

V zadnjem poglavju z naslovom »Veličina in pomen osvobodilne vojne narodov Jugoslavije in njen prispevek k zavezniški koaliciji v vojni za uničenje fašizma« podaja številčno moč okupatorske vojske, stalno angažirane na naših bojiščih, ter velike izgube tako v ljudeh kakor tudi v vojaškem materialu, ki jih je utrpel sovražnik pri nas. Prikaže pa tudi ljudske žrtve in ogromne materialne žrtve, ki so jih doprinesli jugoslovanski narodi k skupni zmagi v drugi svetovni vojni.

V tretjem delu (str. 145–216) z naslovom »Uresničenje socialistične revolucije in rojstvo nove socialistične države«, ki ga je avtor razdelil v pet poglavij, opiše razvoj ljudske oblasti med vojno in deloma tudi po njej.

Ko uvodoma govori o vprašanju povezovanja narodnoosvobodilne antifašistične borbe proti okupatorju z nujnostjo revolucionarne preureditve družbenih in političnih problemov, preide na nastanek novega družbenopolitičnega reda, ki se je po nujnosti razvijal med bojem samim. To se je odražalo že kmalu v začetku v nastajanju narodnoosvobodilnih odborov kot začasnih organov nove ljudske oblasti skoro v vseh jugoslovanskih pokrajinah. Za »Fočanskimi predpisi« iz začetka leta 1942, ki so določali norme za organizacijo in delo narodnoosvobodilnih odborov kot organov oblasti, preide avtor na preraščanje narodnoosvobodilnih odborov v stalne organe oblasti, ki so nastajali na osvobojenih ozemljih ter na prvo zasedanje AVNOJ v Bihaću, kjer je bil AVNOJ razglašen za politično predstavniško telo narodnoosvobodilnega gibanja.

Po prikazu deželnih (zemaljskih) antifašističnih svetov, to je reprezentativnih predstavniških teles, ki so se v teku leta 1943 ustanovili v posameznih pokrajinah (ZAVNOH, SNOO, ZAVNOBIH itd.), preide na sklicanje drugega zasedanja AVNOJ v Jajcu, na sprejete zgodovinske sklepe, ki so bili osnova za graditev socialistične jugoslovanske federacije, saj so po drugem zasedanju AVNOJ imeli svoja zasedanja deželni antifašistični sveti oziroma odbori. Tam so se v teku leta 1944 konstituirali kot vrhovni organi oblasti v posameznih federalnih entah.

V tretjem poglavju govori o boju za mednarodno priznanje Jugoslavije, o vezniških misijah pri Vrhovnem štabu, o sporazumu NKOJ s spremenjeno emigrantsko vlado dr. Šubašića ter o dogodkih in pogajanjih okoli sestave skupne vlade, kar je končno privedlo do mednarodnega priznanja nove Jugoslavije.

Ko v četrtem poglavju opiše izvolitev narodnih vlad v posameznih federalnih enotah, ki so bile izvoljene še pred koncem vojne, preide na konstituiranje Začasne ljudske skupščine, ki je izglasovala novi zakon o agrarni reformi in izvedla volitve v ustavodajno skupščino. Slednja je na svojem prvem zasedanju sprejela Deklaracijo o razglasitvi FLRJ.

V zadnjem poglavju opiše še razvoj novih socialističnih družbenih in gospodarskih odnosov v času, ko je nova ljudska oblast nosilec nadaljnjega razvoja socialistične revolucije, razvoj z uvedbo delavskega samoupravljanja ter prehod na graditev novega sistema socialistične demokracije.

Kot dodatek h knjigi je avtor napisal še »Kronološki pregled važnejših dogodkov iz razvoja socialistične revolucije in osvobodilne vojne narodov Jugoslavije ter druge svetovne vojne« (str. 219—267). Ta kronološki pregled vsebuje važnejše dogodke v Jugoslaviji in najvažnejše dogodke v svetu od leta 1928 do 1945.

Med tekstom je v knjigi 11 skic, ki pregledno prikazujejo nekatere obravnavane teme v posameznih poglavjih.

J. K.

Fotografski dokumenti o boju Komunistične partije Slovenije. II. del: Zbornik fotografij iz narodnoosvobodilnega boja slovenskega naroda 1941—1945, 2. knjiga. Inštitut za zgodovino delavskega gibanja — Muzej narodne osvoboditve LRS v Ljubljani. Ljubljana 1961, 413 strani, 814 fotografij. Uredniški odbor: Milan Bevc, Dušan Bravničar, Danilo Čuk, dr. Marijan Dermastia, Tone Ferenc, Jože Krall, Franc Krese, Miroslav Luštek, Slava Mihevc, dr. Metod Mikuž. Oprema arhitekta Vlasta Kopača, vinjete Vlasta Kopača in Iva Šubica.

Druga knjiga Zbornika fotografij iz narodnoosvobodilnega boja slovenskega naroda zajema obdobje od ustanovitve brigad jeseni 1942 do kapitulacije Italije septembra 1943 in do uničenja belogardističnih postojank ter procesa proti narodnim izdajalcem v Kočevju oktobra 1943.

Uvodoma je na sedmih straneh »Kratek pregled narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji (od jeseni 1942 do jeseni 1943)«, ki ga je napisal dr. Metod Mikuž. Zgodovinski pregled obdobja, ki ga obravnava zbornik, naj bi služil domačemu in tujemu bralcu, da bi lažje razumel vsebino. Pregled in komentarji k fotografijam so v slovenskem, angleškem in francoskem jeziku.

Zbornik ima naslednja poglavja: 1. Prve slovenske brigade (s pododdelki Dolenjska in Notranjska, Dolomiti, Slovensko Primorje, Gorenjska, Štajerska in Koroška); 2. Partija, množične protifašistične organizacije in ljudska oblast; 3. Prvi slovenski diviziji; 4. Slovenske partizanske bolnišnice in 5. Razorožitev italijanske vojske ob kapitulaciji Italije ter uničenje plavo- in belogardističnih postojank. Na koncu je imensko kazalo, ki zajema lastna in geografska imena ter nazive enot.

Kakor pri prvi je tudi v drugi knjigi večkrat opaziti, da po številu fotografij niso enako zastopane posamezne enote ali ustanove. To bo vidno skozi vso edicijo. Nekatere enote so imele fotoreporterje, druge ne, nekje so se fotografije ohranile, drugod zopet ne.

Fotografsko gradivo je razvrščeno v kronološkem redu in predstavlja skupaj z uvodom do neke mere zgodovino NOB in ljudske revolucije v slikah. Da bi bila podoba časa čim popolnejša, je uredništvo seglo tudi po okupatorjevih fotografijah, ki so pomembne predvsem za čas sovražnikovih ofenziv, kjer je pomanjkanje partizanskih fotografij najbolj občutno.

Velika italijanska ofenziva, ki je divjala poleti in jeseni 1942 v Ljubljanski pokrajini, je prinesla reorganizacijo slovenske partizanske vojske in njenega Glavnega poveljstva. Objavljen je odlok o reorganizaciji Glavnega poveljstva in fotografije novega komandanta Ivana Mačka, politkomisarja Borisa Kidriča in vojaškega referenta pri Izvršnem odboru OF Franca Leskoška. Za vse prve štiri slovenske brigade so objavljene slike krajev, kjer so bile ustanovljene, fotokopije primerkov njihovih glasil ter številne fotografije iz njihovega življenja in akcij. Več fotografij prikazuje nasilje italijanskih okupatorjev in domačih izdajalcev. Večje število fotografij je iz Dolomitskega odreda in iz italijansko-belogardistične ofenzive proti temu odredu marca 1943. Iz Slovenskega Primorja prinaša zbornik fotografije Loškega oziroma Soškega odreda, Severnoprimskega odreda, komandni kader Primorske operativne cone, fotografije iz Gradnikove in Gregorčičeve brigade in druge. Med fotografijami iz Gorenjske vidimo šefa nacistične civilne uprave za Gorenjsko dr. Friedricha Rainerja, ko 27. septembra govori na zborovanju v Kranju, da je Gorenjska pomirjena, nadalje fotografije kolov v Jeynici, kjer je okupator ustrelil osem talcev, sliko, ki prikazuje pokop nemških orožnikov, ki so padli v boju z delom Gorenjskega odreda v Jesenovcu konec marca 1943. Nato vidimo več fotografij iz partizanskih enot na Gorenjskem in fotografiji taborišča Podljubelj, podružnice zloglasnega Mauthausena. Oddelek za Štajersko je v največji meri (22 fotografij) posvečen legendarnemu prvemu Pohorskemu bataljonu. Prikazane so fotografije o napadu bataljona na Oplotnico 23. oktobra 1942, prve strani povelja poveljnika redarstvene policije Alpenland z dne 6. januarja 1943 za napad na Pohorski bataljon pri Treh žeblih na Osankarici, obkoljevanje bataljona, njegove heroje, prizorišče poslednjega boja in nacistične veljake, ki si ogledujejo žrtve. Slede fotografije borcev, drugega Pohorskega in Zasavskega bataljona in posnetke uspešnih akcij. Koroška je zastopana s panoramo Mežice, ki jo je dne 3. aprila 1943 napadel Koroški bataljon, s komandnim kadrom Koroškega bataljona, koroškimi heroji in političnimi delavci.

Poglavje Partija, množične politične organizacije in ljudska oblast je posvečeno pomembnim političnim dogodkom v tem obdobju, aktivistom Partije in Fronte, tiskarnam in skrivnim bunkerjem in množičnim zborovanjem na osvobojenem ozemlju.

Sredi julija 1943 je prišlo do sprememb v Glavnem štabu NOV in PO Slovenije. Komandant je postal Franc Rozman-Stane, politkomisar pa Boris Kraigher. V istem času sta bili ustanovljeni tudi prvi dve slovenski diviziji (XIV. in XV.), ki sta že 23. julija 1943 skupaj napadli italijansko-belogardistično postojanko Žužemberk. Iz te akcije je objavljenih več fotografij. V tem poglavju srečamo tudi znanega kanadskega majorja Williama Jonesa, šefa britanske vojne misije pri našem Glavnem štabu. Priobčene so fotografije s pogreba narodnih herojev namestnika politkomisarja Glavnega štaba Ivana Kavčiča, načelnika Glavnega štaba Milovana Šaranovića in komandanta XV. divizije Dragana Jevtića, ki so padli ob napadu na italijansko-belogardistično postojanko Sela pri Šumberku. Več fotografij je v zvezi z napadom Tomšičete, brigade na nemški vojaški transport na železniški progi med Borovnico in Preserjem 24. avgusta 1943, zaradi česar so Nemci še pred kapitulacijo zasedli progó Ljubljana—Trst, da bi tako zavarovali svoje Transporte.

Posebno poglavje je posvečeno partizanskim bolnišnicam. Poleg njihovih fotografij ter življenja in dela v njih vidimo tudi znane partizanske zdravnike dr. Pavla Lunačka, dr. Rudolfa Obračunča in druge.

8. septembra 1943 je kapitulirala Italija. Mnoge fotografije nam prikazujejo vkorakanje naših čet v Mokronog, Novo mesto, Kočevje, Ribnico in druge kraje, pogajanja z Italijani za predajo, zaplenjene tanke, oklopna vozila in ostali vojaški material ter razoroževanje italijanskih vojakov. Zlom Italije je bil istočasno tudi

zlom bele in plave garde. Plavogardisti so se pred narodnoosvobodilno vojsko zatekli v Grčarice, belogardisti pa v grad Turjak. Objavljene fotografije prikazujejo boje za ti postojanki in zmago partizanskega orožja. Knjiga se konča s fotografskimi posnetki s procesa proti belo- in plavogardističnim izdajalcem v Kočevju oktobra 1945.

D. J.

Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov. Šesti del (Slovenija). Knjiga 7., Ljubljana 1961 in knjiga 8., Ljubljana 1962.

»Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov« je kapitalno delo — o njegovi vsebini govori naslov sam — ki se ga je pred desetimi leti lotil Vojnoistoriski inštitut JNA v Beogradu. Vsaki republik ali pokrajini je posvečen posebni del (tom), ki zahteva zaradi obsežnosti snovi več knjig. Na Slovenijo se nanaša VI. del, katerega knjige izhajajo v srbohrvaščini in slovenščini. Do pred kratkim je srbohrvatska izdaja časovno prehitela slovensko, zdaj pa si že sledita skoraj istočasno. Obe izdaji je do šeste knjige pripravljaval omenjeni beograjski inštitut s sodelovanjem zgodovinskega arhiva CK ZKS, od pete knjige dalje pa s sodelovanjem Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.

Prvih šest knjig zajema obdobje od 6. aprila 1941 do italijanske kapitulacije v septembru 1945. V njih je objavljenih 661 dokumentov, enot NOV in PO ter političnih organizacij in 559 dokumentov nemških ter italijanskih okupatorskih vojaških formacij ali policijskih ustanov.

Prvim šestim knjigam VI. dela »Zbornika dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov« sta se sedaj pridružili še sedma in osma knjiga v slovenščini. Deveta knjiga je v tiskarni; z vrsto naslednjih knjig bo zbornik končan v nekaj letih.

Slovenska izdaja 7. knjige VI. dela »Zbornika dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov«, ki jo je izdal in založil Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, se razlikuje od srbohrvatske izdaje. V času od septembra 1958, ko je redakcija dala srbohrvatsko izdajo v tiskarno, pa do konca 1960, ko je začela pripravljati slovensko izdajo, je našla še mnogo dokumentov. V tem času so tudi konservirali in prebrali poškodovane in zlepljene dokumente velikega dela arhiva Glavnega štaba NOV in PO Slovenije iz leta 1945, ki je bil dolgo časa zakopan. Vse te najdene in restavrirane listine je uredništvo dodatno vključilo v slovensko izdajo 7. knjige. Zato ta knjiga za kratko obdobje po italijanski kapitulaciji (od 8. septembra do 20. oktobra 1945) zajema precejšnje število listin in sicer 327, od tega 289 dokumentov enot NOV in PO ter političnih organizacij; preostali pa so okupatorskega porekla.

Dokumenti, zbrani v 7. knjigi, pojasnjujejo razmere v Sloveniji tik po italijanski kapitulaciji. Z nezadržnim poletom razorožujejo tedaj enote NOV in PO Slovenije italijanske posadke in vojsko, ki se hoče prebiti proti Italiji. Uničujejo plavogardistične in belogardistične postojanke v Grčaricah, na Turjaku in drugod. V tem obdobju ustvarijo partizanske sile obširno osvobojeno ozemlje. Po vsestranski mobilizaciji in po množičnem dotoku novih prostovoljcev se enote NOV številčno tako okrepijo, da nastajajo nove brigade, odredi, XVIII. divizija, VII. korpus.

Na Primorskem vzniknejo nove brigade, Triglavska, Goriška in Tržaška divizija. Kot izpostava Glavnega štaba NOV in POS prevzame vodstvo nad vsemi temi enotami Operativni štab za Zahodno Slovenijo. Na Štajerskem, kamor se je z Dolenjskega vrnila Šlandrova brigada in tam opravila nekaj večjih akcij (Rečica

ob Savinji, Šmartno ob Dreti itd.), je v tem času ponovno vzpostavljen štab IV. operativne cone.

Na osvobojenem ozemlju zraste zaledna vojaška oblast s komandami področij, komandami mest, partizanskimi stražami in delovnimi četami. Prvič v zgodovini volijo v naši vojski po vseh enotah odposlance v zbor predstavnikov slovenskega naroda.

Ob splošni ljudski vstaji v Slovenskem Primorju se to območje skoraj v celoti osvobodi. Vojaške enote, v katerih sestavu je tudi večji del prebivalstva, se tolčejo s sovražnikom v Gorici, na tako imenovani Goriški fronti.

Nemška vojska, ki hoče nadomestiti italijanskega okupatorja, je v začetku povesod v defenzivi, izvaja le manjše vpade na osvobojeno ozemlje, bombardira Novo mesto in Mokronog. Z akcijo »Wolkenbruch I in II« prične ofenzivo na Primorskem, nato pa 21. oktobra preide še na Dolenjsko. S tem dnem pa se začneja tudi že naslednja, 8. knjiga VI. dela Zbornika dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov.

Slovenska izdaja 8. knjige se od srbohrvatske razlikuje v tem, da je uredništvo objavilo poleg nekaterih novih dokumentov nemškega okupatorja tudi nekaj dokumentov enot Narodnoosvobodilne vojske in sicer kot pojasnilo pod črto. Tako vsebuje 8. knjiga 157 partizanskih in 69 nemških listin.

Dokumenti te knjige pričajo o nemški ofenzivi na Dolenjskem, ki traja do srede novembra 1943. Na Primorskem in Štajerskem so partizanske sile v protiofenzivi, v posebno uspešni pa še na Gorenjskem, kjer osvobode Poljansko in Selško dolino. Sovražnik opravi zato v drugi polovici novembra dve ofenzivni operaciji proti Triglavski in Goriški diviziji, ofenzivo na Štajerskem mora pa zaradi pomanjkanja oboroženih sil preložiti na začetek decembra 1943.

Posamezne prejšnje knjige so zajemale obdobje po več mesecev. Po italijanski kapitulaciji in nastanku novih enot NOV Slovenije, tja do dveh korpusov, petih divizij itd., zaradi vedno večjega razmaha narodnoosvobodilne vojne in ljudske revolucije pa so se obdobja, ki jih zajemajo nadaljnje knjige, znatno skrajšala. Tako obravnava 8. knjiga obdobje od 21. oktobra do konca novembra 1943, deveta knjiga pa se bo omejila na december 1943.

L. P.